

35 yoshdan saylanish huquqiga ega. Bundan tashqari, saylov qonunlarida harbiy xizmatchilar, diniy arboblardan uchun ham qonun doirasida cheklashlar o'rnatilgan.

Siyosiy huquqlarni amalga oshirishda o'rnatiladigan ayrim cheklashlar boshqa xorijiy mamlakatlar qonunchiligida ham mavjud.

2-§. Fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarida ishtirok etish huquqi

Siyosiy huquqlar fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarida ishtirok etishini ta'minlaydi. Konstitutsiyaning 32-moddasida: "O'zbekiston Respublikasining fuqarolari jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita hamda o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga egadirlar. Bunday ishtirok etish o'zini o'zi boshqarish, referendumlar o'tkazish va davlat organlarini demokratik tarzda tashkil etish yo'li bilan amalga oshiriladi", – deb belgilangan.

Demak, fuqarolarning davlat va jamiyat ishlaridagi ishtiroki, eng avvalo, davlat va jamiyatni boshqarishda namoyon bo'ladi. Ya'ni, bu davlat va jamiyat ishlarini boshqarish huquqidir. Ana shu huquq turli shakllar, vositalar orqali ro'yobga chiqariladi.

Konstitutsiyaning o'zida qayd qilinishicha, fuqarolar davlatni boshqarishda bevosita hamda vakillari orqali ishtirok etadi. Fuqarolarning davlatni boshqarishdagi ishtirokini ta'minlovchi huquq, eng avvalo, saylov huquqidir.

"Erkin saylov va o'z xohish-irodasini erkin bildirish prinsiplari, birinchi navbatda har bir shaxsning davlat ho-kimiyati vakillik organlariga saylash va saylanish bo'yicha konstitutsiyaviy huquqi milliy davlatchiligimiz modelining asosini tashkil etadi"¹.

O'zbekiston fuqarolari ma'lum yoshga yetgach, saylov huquqidan foydalanadi. Bu saylash huquqi va saylanish huquqidir. Saylovlarda fuqarolarning bevosita ishtirok etish huquqi ham, vakillari orqali ishtirok etish huquqi ham ta'minlanadi. Agar fuqarolarning saylovda ovoz berishi, saylov komissiyalari faoliyatida ishtirok etishi bevosita ishtirokiga misol bo'lsa, fuqarolar tomonidan

¹ Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2010. – 35-bet.

saylangan deputatlar, Prezident xalq nomidan ish ko'rishni sababli xalqning vakillari orqali ishtirokiga misol bo'ladi.

Senatorlarni fuqarolar to'g'ridan-to'g'ri saylamasa-da, ular ham vakillik ifodasidir, ularni xalq saylagan deputatlar o'z orasidan saylaydi. Davlat organlari ishida hamma fuqarolarning bevosita ishtirok etishiga imkoniyat yo'q, shuning uchun bir guruh fuqarolar yoki shaxslar davlat organlarida davlatni boshqarishda bevosita ishtirok etsa, (deputat, Senator, Prezident), bir guruh fuqarolar ularning vakili sifatida ishtirok etadi (yana deputatlar, senatorlar, Prezident).

Fuqarolar davlat va jamiyat hayotiga taalluqli muhim masalalar yuzasidan referendumda (ovoz berishda) ishtirok etish, qonun loyihalari muhokamasida ishtirok etish orqali ham davlat va jamiyat ishlarida ishtirok etgan hisoblanadi. O'zbekistonda oxirgi referendum 2002-yil 27-yanvarda o'tkazilib, unda Parlamentning ikki palatali strukturasiga o'tish, Prezidentning vakolat muddatini besh yildan yetti yilga o'zgartirish masalasi hal qilindi. Referendumda ham saylovdagi kabi ma'lum yoshga yetgan fuqarolar ishtirok etadi.

"O'zbekiston Respublikasining referendumini to'g'risida"gi Qonun 2001-yil 30-avgustda yangi tahrirda qabul qilingan bo'lib, unga asosan referendum xalq irodasining bevosita ifodasi hisoblandi.

Mamlakatimizda fuqarolarning davlat va jamiyat ishlaridagi ishtiroki huquqini ta'minlovchi vositalardan biri o'zini o'zi boshqarish faoliyati hisoblanadi. O'zini o'zi boshqarish organlari butun mamlakat hududida qishloq, shaharcha va shahardagi mahallalarda tuziladigan fuqarolar yig'ini bo'lib, ular barcha 18 yoshga yetgan fuqarolarni qamrab oladi. Fuqarolar fuqarolar yig'ini ishida ishtirok etib, uning organlarini tuzishda qatnashadi va shu asosda jamiyat ishlarida ishtirok etadi.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyati shakllanib borishi bilan fuqarolarning jamiyat va davlat ishlarida ishtirok etish yo'llari kengayib bormoqda.

2010-yil 12-noyabrda Prezident tomonidan ilgari surilgan konsepsiyada davlat hokimiyati va boshqaruv organlari tomonidan qonun hujjatlarining ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, shu maqsadda "O'zbekiston Respublikasida

jamoatchilik nazorati to'g'risida" Qonun qabul qilish zarurligi aytib o'tildi¹.

Bu fuqarolar davlat va jamiyat ishlarida faqat davlat organlarini tuzishda ishtirok etish bilan chegaralanmay, ularning faoliyatini nazorat qilishda ham qatnashishini ko'rsatadi.

3-§. Mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlarda ishtirok etish huquqi

Har qanday mamlakatning (jamiyatning) taraqqiyoti ham, tannazzuli ham fuqarolar faoliyatiga bog'liq. Mamlakatda bo'layotgan siyosiy voqealarda, iqtisodiy jarayonlarda, xalqaro masalalarda fuqarolar kuzatuvchi sifatida emas, shu jarayonlarning ishtirokchisi sifatida o'z o'rnini topsa, jamiyat rivojlanadi va bu rivojlanish fuqarolar taqdiriga ijobiy ta'sir qiladi. Demak, fuqarolarning siyosiy faollik asosida jamiyat hayotida ishtirok etishi zaruratdir.

Fuqarolarning siyosiy faolligi ularga konstitutsiya va qonunlar asosida beriladigan va kafolatlangan siyosiy huquqlar orqali ta'minlanadi.

Fuqarolarning siyosiy faolligi ularga berilgan ayrim huquqlar orqali amalga oshiriladi.

Jahon mamlakatlari tajribasida fuqarolarning jamiyat va davlat taraqqiyotiga ta'siri turli shakllarda amalga oshiriladi. Fuqarolar voqea-hodisalarga ta'sir etuvchi vositalarga erishish uchun uzoq vaqt kurash olib borishgan, natijada ularga miting, namoyish, yig'ilish o'tkazish huquqi berilgan.

O'zbekiston Konstitutsiyasida ham demokratiyaning ajralmas xususiyatlaridan bo'lgan va fuqarolar faoliyatini ta'minlovchi miting, namoyish, yig'ilish o'tkazish huquqi mustahkamlab qo'yilgan. 33-moddada: "Fuqarolar o'z ijtimoiy faolliklarini O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlar shaklida amalga oshirish huquqiga egadirlar. Hokimiyat organlari faqat xafvsizlik nuqtayi nazaridangina bunday tadbirlar

¹ Qarang: Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2010. – 46-bet.

o'tkazilishini to'xtatish yoki taqiqlash huquqiga ega", – deb belgilangan.

Shu moddaning mazmuniga e'tibor bersak, birinchidan, miting, yig'ilish, namoyish fuqarolarning ijtimoiy faolligini namoyon qilish usullari hisoblanadi. Ikkinchidan, mitinglar, yig'ilishlar, namoyishlar faqat qonunga asosan o'tkaziladi.

Miting, yig'ilish, namoyishlar o'tkazish natijasida boshqa kishilarning, fuqarolarning manfaati, huquqi buzilmasligi kerak. Masalan, shunday tadbirlar o'tkazilishi natijasida transport harakati to'xtab qolsa yoki fuqarolar o'zlari uchun zarur mashg'ulotlar bilan shug'ullanish imkoniyatidan mahrum bo'lsa, buni boshqa fuqarolarning manfaatiga zarar keltiruvchi harakat deb qarash mumkin.

Miting, yig'ilish, namoyishlar vaqtida qonun doirasidan chiqib ketish natijasida turli-tuman zararli holatlar, ya'ni mol-mulklarning nobud bo'lishi, fuqarolarga jismoniy zarar yetkazish hollari uchray turadi. Yoki ko'pchilik to'plangan vaqtda ularni tartibli ushlab turish imkoniyati bo'lmay qolishi natijasida chegaradan chiqib ketish oqibatida xavfsizlikka ziyon yetkazilishi mumkin.

Bu holatni keyingi vaqtda arab mamlakatlarida bo'layotgan voqealar ham tasdiqlaydi.

Shuning uchun Konstitutsiyaning o'zida hokimiyat organlari xavfsizlik nuqtayi nazaridagina miting, yig'ilish, namoyishlar o'tkazishni to'xtatib qo'yishi, taqiqlashi mumkinligi belgilangan.

Miting, yig'ilish, namoyish o'tkazish tashkilotchilari bu tadbirlar nima uchun, qaerda, qachon o'tkazilishi haqida hokimiyat organlariga xabar berishi va tadbir o'tkazishga ularning roziligini olishi qonun doirasida belgilangan.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi 217-moddasi da "Yig'ilishlar, mitinglar, ko'cha yurishlari yoki namoyishlar o'tkazish tartibini buzish" uchun jinoiy javobgarlik belgilangan.

Miting, yig'ilish va namoyishlarning xavfsizlikka va fuqarolar manfaatiga zarar yetkazmasligi nuqtayi nazaridan, ularni o'tkazishga ruxsat berish yoki to'xtatish, taqiqlash tartibi boshqa mamlakatlarning qonunlarida ham uchraydi.

4-§. Jamoat birlashmalariga birlashish va ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqi

Fuqarolar davlat va jamiyat ishlarida turli vositalar orqali ishtirok etadi. Shulardan biri fuqarolarning turli jamoat birlashmalari, harakatlarini tashkil qilish, ularga a'zo bo'lib kirish huquqlaridir.

Konstitutsiyaning 34-moddasi birinchi qismida fuqarolar kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqiga egaligi mustahkamlangan.

Tashkilot, korxona, muassasalarda fuqarolar o'zlarining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish, mehnat sharoitlarini yaxshilashni yo'lga qo'yish maqsadida kasaba uyushmalariga birlashadi.

Fuqarolar o'z siyosiy qarashlari, manfaatlaridagi umumiylik asosida siyosiy partiyalarga birlashadi va ularning faoliyati orqali mamlakat siyosiy hayotida ishtirok etadi.

O'zbekiston demokratik huquqiy davlat qurishni shunchaki vazifa qilib qo'ymasdan, demokratik davlatga xos barcha xususiyatlarning bo'lishi choralarini ko'rdi. Jumladan, yakka partiya hukmronligiga barham berildi va ko'p partiyali tizim shakllantirildi. Hozirgi kunda mamlakatimizda O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi, "Adolat" sotsial-demokratik partiyasi, "Milliy tiklanish" demokratik partiyasi, Tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zbekiston Liberal demokragik partiyasi faoliyat ko'rsatmoqda.

Ko'ppartiyaviylik tizimi fuqarolarning siyosiy partiyalarga a'zo bo'lish huquqini ta'minlabgina qolmasdan, har bir fuqaroga o'z qarashlariga mos ravishda siyosiy partiya ga a'zo bo'lish imkoniyatini beradi. Bu fikrlar xilma-xilligi, fikrlash erkinligi g'oyalarini amalda ta'minlaydi.

Siyosiy partiyalarning prezidentlikka, vakillik organlariga nomzod ko'rsatish huquqiga egaligi, vakillik organlarida partiya fraksiyalarini tuzish mumkinligi fuqarolarga siyosiy partiyalar orqali jamiyat va davlat ishlarida real ishtirok etish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, fuqarolar jinslari, yoshlari, o'zlarining kasbi, qobiliyatiga qarab ham jamoat birlashmalariga uyushishi mumkin. Bular "Xotin-qizlar qo'mitasi", "Yozuvchilar", "Basta-

korlar”, “Jurnalistlar” uyushmalaridir. Jamoat birlashmalaridan tashqari, fuqarolar ma’lum maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqiga ega.

Yoshlar, talabalar “Kamolot” harakati faoliyatida ishtirok etish bilan o’quv muassasasi hayotida ishtirok etadi. O’zlarining qobiliyatlarini turli sohalarda namoyon qilish, muammolarni hal qilish imkoniyatiga ega bo’ladi.

Konstitutsiyaning 34-moddasi ikkinchi qismida bayon qilingan “Siyosiy partiyalarda, jamoat birlashmalarida, ommaviy harakatlarda, shuningdek hokimiyatning vakillik organlarida ozchilikni tashkil etuvchi muxolifatchi shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qadriyatini hech kim kamsitishi mumkin emas”, degan qoida esa, siyosiy huquqlarga barcha fuqarolar bir xilda egaligini bildiradi va huquqlar amalga oshirishining kafolati bo’lib xizmat qiladi.

5-§. Vakolatli organlarga murojaat etish huquqi

Fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarida ishtirok etish shakllaridan biri davlat organlariga, muassasalariga, mansabdor shaxslarga, xalq vakillariga murojaat etish huquqidir.

Murojaat orqali fuqarolar davlat va jamiyat ishlarida bevosita ishtirok etadi.

Vakolatli davlat organlariga fuqarolarning murojaat etish huquqi O’zbekiston mustaqilligi natijasida Konstitutsiyaviy huquq maqomida mustahkamlandi. Sovet Ittifoqi davridagi konstitutsiyalarda bunday huquq ko’zda tutilmagan edi. Hatto bu masala qonunlar asosida hal qilinmay, farmonlar bilan hal qilingan edi.

Fuqarolar murojaati orqali davlat va jamiyat hayotiga ta’sir etishining muhimligi hisobga olinib, shu huquq konstitutsiyaviy darajada mustahkamlandi.

Konstitutsiyaning 35-moddasida “Har bir shaxs bevosita o’zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga ega.

Arizalar, takliflar va shikoyatlar qonunda belgilangan tartibda va muddatlarda ko’rib chiqilishi shart” – deb belgilangan.

Bularni kengroq yoritadigan bo'lsak, fuqarolar yakka tartibda yoki boshqa fuqarolar bilan birgalikda vakolatli organlarga, muassasalarga, xalq vakillariga murojaat qilish huquqiga ega.

Murojaatlar turlicha bo'lib (murojaat turlari), ular ariza, taklif yoki shikoyat ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Arizalar orqali fuqarolar o'zlarining turli huquqlarini ro'yobga chiqarishni so'raydi. Masalan: ishga kirish, ishdan bo'shash, o'qishga kirish, ta'til olish, ta'minot olish va hokazolar.

Takliflar orqali fuqarolar ko'proq ijtimoiy muammolarni hal qilish yo'llari, ishlab chiqarishni takomillashtirish, o'quv jarayonini takomillashtirish, boshqaruv tizimini takomillashtirish, qoidalarni takomillashtirish, atrof-muhitni sog'lomlashtirish, moddiy va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha o'z fikr-mulohazalarini bildiradi.

Shikoyatlar orqali buzilgan huquqlarini tiklash, aybdorlarga chora ko'rish, zararni qoplash talab etiladi. Arizaning asosini iltimos tashkil etsa, shikoyatning asosini talab tashkil etadi. Shikoyatlar orqali sodir etilgan yoki sodir etilayotgan, etilishi mumkin bo'lgan qonunsiz harakatlar to'g'risida xabarlar berilishi mumkin.

Fuqarolarning murojaatlari yozma yoki og'zaki bo'lishi, ular aloqa vositalari orqali, ommaviy axborot vositalari orqali taqdim qilinishi yoki shaxsan topshirilishi mumkin.

Konstitutsiyada murojaatlarni ko'rish tartibi va muddati qonun asosida hal qilinishi belgilangan. O'zbekistonda fuqarolarning murojaatlarini ko'rish tartibi va muddati, bu boradagi vakolatli organlar, mansabdor shaxslarning huquq-burchlari "Fuqarolarning murojaatlari to'g'risida"gi 2002-yil 13-dekabrda yangi tahrirda qabul qilingan qonunda belgilab qo'yilgan.

Fuqarolarning murojaat qilish huquqi amalga oshishida eng muhim masala – murojaat qanday hal qilinishidan qat'i nazar, vaqtida asosli, ishonchli javob olish hisoblanadi. Vaqtida va ishonchli javob olinmasa takror murojaatlar, yuqori organlarga murojaatlar soni ortib boradi.

Fuqarolarning murojaatlarini ko'rish tartibi sud organlarida o'ziga xos jihatlariga ega bo'lib, bu masala O'zbekiston Respublikasining "Sudlar to'g'risida"gi Qonuni va Fuqarolik protsessual kodeksi asosida tartibga solinadi.

Fuqarolar murojaat qilish huquqidan boshqalarga tuhmat qilish, boshqaruv tartiblarini izdan chiqarishda foydalanmasligi, g'arazli niyatlarni amalga oshirishga urinmasligi kerak. Shunday hollar bo'ladigan bo'lsa, aybdor shaxslar jazolanadi.

Fuqarolarning murojaat qilish huquqi Konstitutsiyaning "Siyosiy huquqlar" bobida shu turdagi huquqlar tizimida berilgan.

Umumiy qoidalarga asosan siyosiy huquqlardan faqat fuqarolar foydalanishi kerak. Lekin bu yerda shu qoida istisno tariqasida amal qilmaydi. Sababi, murojaat qilish huquqi davlat ishida ishtirokni ta'minlashdan ancha kengroq vazifalarni, ya'ni iqtisodiy turmush, o'zining qadr-qimmati, sha'nini himoya qilishni ham ko'zlaydi.

Avvalgi boblarda O'zbekiston Respublikasining "Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) to'g'risida"gi Qonunida Ombudsman chet el fuqarolari hamda fuqaroligi bo'lmagan shaxslarning murojaatlarini ko'rishi mumkinligi belgilanganligini ko'rdik. Chet el fuqarolari faqat ariza va shikoyatlar bilan murojaat qilishi mumkin. Taklif bilan murojaat qila olmaydi. Taklif davlat hayotiga tegishli masalalar bo'yicha beriladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

- 1. Siyosiy huquq va erkinliklar orqali fuqarolar nimaga erishadi?*
- 2. Siyosiy huquqlarga kimlar ega?*
- 3. Qanday siyosiy huquq va erkinliklar Konstitutsiyada belgilangan?*
- 4. Davlat va jamiyat ishlarini boshqarishda fuqarolar qanday ishtirok etadi?*
- 5. Fuqarolar o'z ijtimoiy faolliklarini qanday shakllarda amalga oshiradi?*
- 6. Qanday hollarda miting, namoyish va yig'ilishlar o'tkazish to'xtatilishi yoki taqiqlanishi mumkin?*
- 7. O'zbekistonda jamoat birlashmalari nima maqsadda tashkil qilinadi?*
- 8. Jamoat birlashmalarining qanday turlari bor?*
- 9. Fuqarolarning murojaat qilish huquqi qanday huquq va u qanday ta'minlanadi?*
- 10. Murojaat turlari qanday?*

XI bob. Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar

1-§. Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar tushunchasi

Fuqarolarning normal hayot kechirishi, tabiiy va ma'naviy boyliklardan foydalanishi, bilim olishi, mehnat qilishi, sog'lig'ini saqlashi uchun tegishli imkoniyatlar bo'lishi shart. Bu imkoniyatlar davlat tomonidan yaratiladi va ulardan foydalanish uchun qonun doirasida huquqlar o'rnatiladi. Bunday huquqlarning asosiylari Konstitutsiyada belgilanadi.

Fuqarolarning mulkka egalik qilish, mehnat qilish, dam olish, nafaqa olish, tibbiy xizmatdan foydalanish, bilim olish, ilmiy va texnikaviy yutuqlardan foydalanish kabilarga bo'lgan huquqlari "Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar" deb belgilangan. Bu huquqlar davlat tomonidan o'rnatilib, davlatning iqtisodiy qudrati oshib borishi, imkoniyatlarining kengayishi natijasida kengayib boradi. Bu huquqlardan foydalanish orqali fuqarolar o'z yashash sharoitini o'zi ta'minlaydi. Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining IX bobi "Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar" deb atalib, uning alohida moddalarida belgilangan qoidalar, fuqarolarning turmush tarzi normal bo'lishini ko'zda tutadi.

O'zbekiston Konstitutsiyasida belgilangan iqtisodiy-ijtimoiy huquqlar doirasi, qo'llanish tarzi hech qanday demokratik davlatlardan kam emas va belgilangan qoidalar xalqaro hujjat normalariga va ularda belgilangan talablarga mosdir.

O'zbekiston fuqarolari uchun belgilangan ayrim iqtisodiy huquqlar, O'zbekistonning demokratik yo'ldan borayotganligi, jahon tajribasiga tayanish, bozor munosabatlariga asoslangan jamiyat qurish maqsadining haqiqiy isbotini ko'rsatadi. Masalan, "Mulkdor bo'lish huquqi". Ayrim iqtisodiy huquqlar esa, yuqoridagi holatlarga asosan yangicha mazmunda, sharoitga mos ravishda talqin qilindi. Masalan, "Mehnat qilish huquqi" Sobiq tuzum davrida ham "Mehnat qilish huquqi" bo'lsa-da, albatta, mehnat qilish burch sifatida ham belgilab qo'yilgan edi. Bu erkin mehnat qilish tamoyiliga zid edi.

Mustaqillik davrida Konstitutsiyada belgilangan iqtisodiy-ijtimoiy huquqlardan foydalanish natijasida fuqarolar o'z hayotini o'zi xohlagancha qurish, moddiy ne'matlardan foydalanish imkoniyatlari kengayib bormoqda.

2-§. Mulkdor bo'lish huquqi

Mulkdor bo'lish huquqiga O'zbekiston fuqarolari va mamlakatimizda yashovchi boshqa shaxslar mustaqillik natijasida erishdi, deb aytilsa xato bo'lmaydi. Chunki, sobiq tuzum davrida qabul qilingan birorta Konstitutsiyada bunday huquq yo'q edi. Sotsialistik tuzum umuman xususiy mulkni inkor etar edi. Mulk esa, xususiylik bilan bevosita bog'liq.

Sobiq tuzumda jamiyatdagi notenglikni xususiy mulkka ega bo'lish keltirib chiqaradi, mulk kishini kishi tomonidan ekspluatatsiya qilish, ezish sababi deb ko'rsatilar edi. Aslida esa, mulkka ega bo'lish, mulkdor bo'lish insonlarning erkinligi, har narsada o'z fikri bo'lishini ta'minlovchi vositadir.

Shuning uchun ham O'zbekiston mulk masalasiga, unga egalik qilish masalasiga boshqacha, aniqrog'i, to'g'ri yondashdi. Mamlakatda olib borilayotgan mulkdorlar sinfini shakllantirish siyosati ham, har bir kishini boyitish va u orqali mamlakatning iqtisodiy qudratini oshirishni ko'zlaydi.

Konstitutsiyaning 36-moddasida "Har bir shaxs mulkdor bo'lishga haqli.

Bankka qo'yilgan omonatlar sir tutilishi va meros huquqi qonun bilan kafolatlanadi", – deb belgilangan.

Bu moddadagi qoidalar birdaniga bir necha masalani hal qilgan.

Birinchi, har bir kishining mulkdor bo'lishi, ya'ni mulkka ega bo'lishini, ikkinchi, mulkning ajralmas qismi bo'lgan bankka qo'yilgan omonatlarning sir saqlanishini, uchinchi, mulk bilan bog'liq masala – meros huquqining qonun bilan kafolatlanishini.

Mulkka ega bo'lish har bir insonning faqat farovon hayot kechirishni emas, erkinligini, kelajakka ishonch bilan qarashini, avlodlar oldida obro'sini ta'minlovchi shartlardan hisoblanadi. Respublikamizda mulkdor bo'lish huquqi Konstitutsiyadagina bel-

gilanib qolinmasdan, shu huquqni ro'yobga chiqaruvchi, aniqrog'i, kishilar mulkdor bo'lishini ta'minlovchi ko'plab huquqiy hujjatlar qabul qilindi va tadbirlar o'tkazildi.

Iqtisodiy islohotlarning turli bosqichlarida amalga oshirilgan turli mulklarni davlat tasarrufidan chiqarib, xususiylashtirish, tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va yaratilgan boshqa sharoitlar natijasida aholining ko'plab qismi mulkka ega bo'ldi va jamiyatda barqarorlik shartlaridan biri bo'lgan, mulkdorlar tabaqasi shakllandi va rivojlanmoqda.

Mulkiy masalalarni tartibga soluvchi O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolik kodeksi" normalari mulk masalalarini belgilashga, bozor sharoitidan kelib chiqib yondashdi va mulkdor bo'lish huquqining kafolatlarini kuchaytirdi. Endi mulk faqat mehnat qilish evaziga orttirilgan daromadlar bilan cheklanmay (sobiq tuzum davridagi kabi), boshqa turli qonuniy faoliyat turlari orqali ham mulkka ega bo'lish mumkinligi qonunda mustahkamlandi.

Konstitutsiyaga asoslanib qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuniga ko'ra, banklar mijozlarning bankdagi omonatlari miqdorinigina emas, amalga oshirgan har qanday bank operatsiyalari hisob raqamlarini sir saqlash majburiyatini oladi.

Xuddi shuningdek, "Meros huquqi qonun bilan kafolatlanadi", degan konstitutsiyaviy qoidani amalga tatbiq etish uchun qonunchiligimizda aniq va keng normalar mavjud. Mulkdorning mulki vasiyat bo'yicha yoki qonunda belgilangan tartibda merosxo'rga qoldirilishi meros huquqining kafolatidir.

Mulkdor qonunsiz mulkidan mahrum qilinishi mumkin emas.

3-§. Mehnat qilish huquqi. Majburiy mehnatning taqiqlanishi

Mehnat har qanday sharoitda ham daromadlar manbaidir. Aksariyat kishilar o'z turmushini mehnat orqali vujudga keladigan daromadlar hisobiga quradi. Shuning uchun mehnat qilishga bo'lgan huquqning Konstitutsiyada belgilanishi va boshqa qonunlar asosida uning ta'minlanishi fuqarolar va jamiyat uchun muhim masaladir.

Har bir mehnatga layoqatli shaxsni shu huquq bilan ta'minlash va ishsizlikdan himoyalash davlatning asosiy vazifalaridan biridir.

O'zbekiston Konstitutsiyasining 37-moddasi mehnat huquqi va u bilan bog'lik masalalarni mustahkamlagan. Unga ko'ra, "Har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko'rsatilgan tartibda ishsizlikdan himo- yalanish huquqiga ega.

Sud hukmi bilan tayinlangan jazoni o'tash tartibidan yoki qonunda ko'rsatilgan boshqa hollardan tashqari majburiy mehnat taqiqlanadi".

Bu moddaning qoidalari kishilarga faqat mehnat qilish huquqini berib qolmay, har bir kishiga o'z imkoniyati, qobiliyati, bilimiga qarab kasb tanlashda erkinlik beradi, adolatli qulay sharoitlarda mehnat qilish imkoniyati bo'lishligini belgilaydi va nihoyat kishilarni ishsizlikdan himoya qilishni nazarda tutadi. Yuqorida ham aytib o'tilganidek, har bir kishini, albatta, mehnat qilishi shartligini belgilovchi biror bir qoida yoki ko'rsatma maz- kur moddada yo'q.

Qanday hollarda kishilarni majburiy mehnat qilishga jalb etish ham aniq ko'rsatilgan. Bu – kishilarni faqat sud hukmiga ko'ra majburiy mehnat qildirish yoki qonunda belgilangan holda- gina kishini o'z ixtiyoridan tashqari mehnatga majburiy jalb qilish mumkin, degan qoidada ko'rinadi.

Mehnat qilish huquqi natijasida har bir shaxs mamlakat qo- nunlari bilan taqiqlanmagan har qanday ishni qilishi, o'ziga ma'qul faoliyat bilan shug'ullanishi mumkin. Mehnat qilish huquqining mavjudligi shunday imkoniyatni vujudga keltiradi.

Mehnat qilish huquqi orqali shaxslar davlat organlari, tash- kilot, korxona, muassasalarida, jamoat birlashmalarida, nodavlat notijorat tashkilotlarida, tijorat tashkilotlarida, shaxsiy xo'jaligida mehnat qilishi mumkin.

Bozor munosabatlariga xos xususiyatlardan biri ishsizlik- dir. Biror-bir davlat bu muammodan holi emas, ishsizlik barcha davlatlarda uchraydi. Hech qanday davlat aholining barchasini ish bilan ta'minlay olmaydi. Lekin ishsizlikdan himoya qilish, ish bilan ta'minlash chora-tadbirlarini ko'rish davlat vazifalaridandir.

Mehnat qilaman deganlarni ish bilan ta'minlash, buning uchun ish o'rinlarini yaratish, tadbirkorlik faoliyatiga yordam berish davlat zimmasida bo'lib qolaveradi.

Erkin kasb tanlash huquqini amalga oshirish uchun ham davlat ko'plab ishlarni amalga oshiradi. O'zbekistonda kadrlar tayyorlash tizimida kasb-hunar kolleji orqali mutaxassislar tayyorlash va har bir kollejda bir yo'la bir necha kasbga ega bo'lish imkoniyatining mavjudligi Konstitutsiyada ko'rsatilgan erkin kasb tanlash huquqidan foydalanish imkoniyatini kengaytiradi. Oliy o'quv yurtlarida xalq xo'jaligi, boshqaruv uchun yetarli kadrlar tayyorlanishi yo'lga qo'yilgan.

Mehnat huquqining amal qilishi natijasida ko'plab mehnat munosabatlari vujudga keladi, ya'ni ishga kirish, normal sharoitlarda ishlash, mehnatni muhofaza qilish; ishdan bo'shash yoki bo'shatish va boshqalar. Mehnat qilish huquqining amalga oshishi doirasidagi shunday munosabatlar mehnat qonunchiligi, ya'ni O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi bilan tartibga solinadi.

4-§. Dam olish huquqi

Har bir inson sarflagan kuch-g'ayratini, aqlini, albatta, qayta tiklashi, yangi mehnat faoliyatini boshlaganda (jismoniy, aqliy) yetarli ish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Buning uchun har bir kishi ma'lum vaqtda dam olishi kerak. Shuning uchun dam olishga bo'lgan huquq ham konstitutsiyaviy darajada mustahkamlangan.

Konstitutsiyaning 38-moddasida "Yollanib ishlayotgan barcha fuqarolar dam olish huquqiga egadirlar. Ish vaqti va haq to'lanadigan mehnat ta'tilining muddati qonun bilan belgilanadi", – deb belgilangan. Konstitutsiya normasi mazmuniga e'tibor bersak, dam olish huquqi avvalo ish vaqtiga mehnat faoliyatiga bog'liqligini ko'ramiz. Turli toifadagi mehnat qiluvchilarning ish hajmi, mehnat sharoiti, jismoniy yoki aqliy mehnat faoliyati turlariga qarab bir ish kuni tugagandan keyingi ish kuni boshlanguncha bo'lgan vaqt fuqarolarining o'z ixtiyorida bo'lib, shu paytda ular xohlagancha dam oladi. Hafta tugashi bilan ham ayrim sohalarda bir kunlik, ayrim sohalarda ikki kunlik dam olish belgilanadi.

Mehnat qiluvchilar mehnat kuni, mehnat staji, mehnat sharoitlari hisobga olingan holda yillik ta'til (dam olish) olish huquqiga ega. Bu dam olish huquqining yana bir muhim xususiyati unga haq to'lanadi. Xodim qonunda belgilangan muddatda mehnat ta'tilida bo'lib, dam olayotganda shu muddatga haq oladi.

Ish vaqti, dam olish vaqti muddatlari, mehnat ta'tiliga haq to'lash mehnat qonunchiligi asosida amalga oshiriladi. Qonunchilikda kimlar, qayerda qancha ishlashi, qancha muddatdagi ta'tilga chiqishi, unga qancha haq to'lanishi belgilangan. Ayrim toifadagi xodimlarga umumiy belgilangan ish vaqtidan boshqacharoq vaqt miqdorlari belgilangan. 16 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan xodimlarga haftasiga 36 soatdan, I va II guruh nogironlari bo'lgan xodimlarga ham haftasiga 36 soatdan oshmagan ish haftasi belgilanadi. Zararli ish joylarida ishlovchi hamda 3 yoshgacha farzandi bo'lgan xodimlarning ham ish vaqti qisqartirilgan holda belgilanadi. Pedagog xodimlarning ham ish haftasi qisqartirilgandir.

Mehnat ta'tillari ham turli toifadagi va yoshdagi xodimlar uchun turlicha belgilangan bo'lib ular 24 kundan 48 kungacha bo'lishi mumkin.

Mamlakatimizda turli sanalar, voqealar bilan bog'liq kunlar bayram deb e'lon qilinib, dam olish kuni hisoblangan. 1 yanvar – Yangi yil, 8 mart – Xotin-qizlar kuni, 21 Mart – Navro'z bayrami, 9 may – Xotira va qadrlash kuni, 1 sentabr – Mustaqillik kuni, 1 Oktabr – O'qituvchi va murabbiylar kuni, 8 dekabr – Konstitutsiya kuni, Ro'za va Qurbon hayiti diniy bayramlarining birinchi kunlari dam olish kuni hisoblanadi. Bularning barchasi fuqarolarning dam olish huquqi ro'yobga chiqqanligidir.

5-§. Ijtimoiy ta'minot olish huquqi

Fuqarolarning mehnat qilish qobiliyati yo'qolganda yoki pasayganda davlat ularni qo'llab-quvvatlashi, xalqaro hujjatlar talabidan, davlatning insoniylik g'oyasiga sodiqlik prinsipidan kelib chiqadi.

Kishi o'zining kuch-quvvatini, aqlini, qolaversa, ularning ma'lum qismini davlat idora, korxona, muassasalarida mehnat qilishga sarflash bilan nafaqat o'zining moddiy ehtiyojini qondiradi, shu

bilan birga, davlatga uning korxona, tashkilot, muassasalarining rivojlanishiga, moddiy jihatdan mustahkamlanishiga ham hissa qo'shadi. Shuning uchun kishilar qariganda yoki boshqa sabablar bilan vaqtincha yoki butunlay mehnat qobiliyatini yo'qotganda, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Konstitutsiyada fuqarolarning ijtimoiy ta'minot olish huquqi belgilanishi fuqarlarni ijtimoiy tomondan qo'llab-quvvatlashning huquqiy asosi hisoblanadi. Konstitutsiyaning 39-moddasida bu quyidagicha belgilangan: "Har kim qariganda, mehnat layoqatini yo'qotganda, shuningdek boquvchisidan mahrum bo'lganda va qonunda nazar-da tutilgan boshqa hollarda ijtimoiy ta'minot olish huquqiga ega.

Pensiyalar, nafaqalar, ijtimoiy yordam turlarining miqdori rasman belgilab qo'yilgan tirikchilik uchun zarur eng kam miqdordan oz bo'lishi mumkin emas".

Bu konstitutsiyaviy normaga asosan ijtimoiy ta'minot olish huquqiga qariganda, ya'ni ma'lum yoshga yetganda; mehnat layoqatini yo'qotganda; boquvchisidan mahrum bo'lganda hamda qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda ega bo'linadi. Bu masalalar huquqiy jihatdan Mehnat kodeksi, "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonun va boshqa huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Fuqarolar qariganda qarilik pensiyasini olish huquqiga ega, qarilik pensiyasini olish huquqi erkaklar uchun 60 yosh, ayollar uchun 55 yosh qilib belgilangan hamda qonunlar ayrim toifa xodimlariga bundan-da qisqartirilgan yoshlarda qarilik pensiyasini olish huquqiga ega bo'lishni belgilaydi. Masalan, 5 va undan ko'p bola parvarishlagan ayollar 50 yoshdan, ayrim faoliyat turlarida mehnat qiluvchi erkaklar 55 yoshdan, ayollar 50 yoshdan shunday huquqqa ega bo'ladi.

Fuqarolar mehnat layoqatini yo'qotganda ta'minot olish huquqiga ham turli sharoitlarda ega bo'ladi. Bunday ta'minot turlari vaqtinchalik mehnat qobiliyatini yo'qotganda yoki butunlay mehnat qobiliyatini yo'qotganda vujudga keladi.

Konstitutsiya yosh bolalarning to'la-to'kis voyaga yetishini nazarda tutgan holda boquvchisini yo'qotish hollarida tegishli shaxslarning ijtimoiy ta'minot bilan qo'llab-quvvatlanishini nazarda tutadi.

Shuningdek, Konstitutsiyada, qonunda ko'zda tutilgan boshqa hollarda ham fuqarolar ijtimoiy ta'minot olish huquqiga egaligi belgilangan. Bu farzand tug'ish va uni ma'lum yoshigacha parvarish qilish muddatidagi nafaqa; tabiiy ofat yoki boshqa falokatlar tufayli jiddiy iqtisodiy va boshqa zarar ko'rganlarga beriladigan nafaqalar; kam ta'minlanganlarga beriladigan nafaqalar va hokazolardir.

Mamlakatimiz iqtisodiy qudratining ortib borishi, fuqarolarning ijtimoiy ta'minot huquqi kengayib borishiga, ijtimoiy ta'minlash imkoniyati kuchayib borishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Buni pensiya va boshqa ta'minot miqdorlarining bosqichma-bosqich oshib borayotganligidan ko'rish mumkin. Bundan tashqari pensiya ta'minotini yanada takomillashtirish uchun qo'shimcha choralar ko'rilmogda. Pensiya jamg'armalari tuzilgan.

Umuman, ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning bir turi bo'lib, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash esa, Prezident ilgari surgan mamlakat rivojlanishini ta'minlovchi besh prinsipidan bittasidir.

6-§. Tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi

Konstitutsiyaning 40-moddasi "Har bir inson malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqiga ega"ligini mustahkamlagan.

Bu huquq insonning hayotga, yashashga bo'lgan huquqining qo'shimcha kafolatidir. Inson sog'salomat, jismoniy kamchiliksiz yashasa, baxtli hayot kechirishi mumkin. Inson o'z sog'lig'iga o'zi turli yo'llar bilan g'amxo'rlik qiladi va bunda davlatning ko'magiga, yordamiga tayanadi.

Davlat insonning sog'lig'ini himoya qilib, ularga malakali tibbiy xizmatdan foydalanishga imkoniyat yaratib beradi. Bu huquq amal qilganda mamlakatda inson salomatligini saqlovchi, tiklovchi muassasalarni, malakali, bilimli mutaxassislar tizimi (kasalxona, poliklinika, sanatoriylar) faoliyat ko'rsatadi. Ular zamonaviy texnik vositalar orqali jihozlanadi. Inson salomatligini tiklovchi, saqlovchi muassasalarni ta'minlashni davlat o'z zimmasiga oladi. Fuqarolarga tez yordam ko'rsatish xizmati ta'minlanadi.

Bu huquqning amal qilishi natijasida har bir kishi tibbiy muassasalarga o'z muammolari bilan murojaat qilishi va ulardan tegishli yordam, maslahat olishga haqlidir.

Sog'lom fuqarolar har bir mamlakatning eng qimmatli boyligi hisoblanadi. Shuning uchun ham sog'lik uchun davlat mas'ul va o'z vazifasini bajarish uchun tegishli choralarni ko'radi. Bunday choralar qatorida aholi o'rtasida profilaktika, emlash ishlari olib boriladi.

O'zbekistonda 2005-yilning "Sihat-salomatlik yili" deb belgilanishi va u asosda tibbiy xizmat ko'rsatish choralarining amalga oshirilishi, tibbiyotni isloh qilish bo'yicha o'tkazilayotgan tadbirlar insonlarning tibbiy xizmatdan foydalanish huquqini kengaytirib, tibbiy xizmatning yanada malakali bo'lishini ta'minlashga qaratildi.

Mamlakatimizda 2006-yilning "Homiylar va shifokorlar yili" deb belgilanishi va unda ko'zda tutilgan tadbirlar ham tibbiyot sohasini takomillashtirishga, tibbiyot xodimlarining malakasini oshirish, turmush sharoitini yaxshilashga, tibbiy yordamga muhtojlarga yanada kengroq imkoniyatlar yaratilishini ta'minladi.

Davlatimizning sog'lom avlod uchun qayg'urishi va bu borada qilayotgan ishlari boshqa davlatlar uchun ham ibrat bo'lishi mumkin. O'zbekiston mustaqil davlat bo'lgach, orden va medallarni ta'sis etar ekan, "Sog'lom avlod uchun" ordenini birinchi ordenlar qatorida ta'sis etishi ham, mamlakatning inson sog'lig'i uchun, tibbiyot sohasidagi huquqlarni ta'minlash uchun alohida e'tibor berayotganligini ko'rsatadi.

"Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida", "Psixiatriya yordami to'g'risida", "Vich (OIV infeksiyasi) infeksiyasiga qarshi kurashish to'g'risida"gi (2013-yilda yangi tahrirda qabul qilindi) "Aholini sil kasalligidan muhofaza qilish to'g'risida"gi qonunlar va boshqa qabul qilingan huquqiy hujjat va davlat dasturlari fuqarolarning malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqlarini ta'minlashning huquqiy asoslaridir.

Mamlakatimizda sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish va bu boradagi ishlarning davom ettirilishi natijasida sezilarli va katta ahamiyatli ishlar olib borilmoqda, natijada, ko'plab sog'liqni saqlash muassasalari zamonaviy meditsina texnika vositalari bilan ta'minlandi; aholiga xizmat ko'rsatish sifati yaxshilanib bormoqda.

Bularning amaliy ifodasini Respublikamiz aholisining umr ko'rish ko'rsatkichi yuqorilab borayotganligida, bolalar va onalar o'limi kamayib borayotganligida, bolalarni turli kasalliklarga qarshi emlash davlat hisobidan amalga oshirilayotganligida ko'rish mumkin.

7-§. Bilim olish huquqi

Bilim insonni yuksak darajaga ko'taribgina qolmasdan, u yashayotgan mamlakatni ham yuksaltiradi. Jahon tajribasi ham faqat bilim orqaligina ko'plab muammolarni hal qilish mumkinligini ko'rsatadi. Bilimli kishilarning qobiliyati va yutuqlari bilan ko'p mamlakatlar rivojlanmoqda. Shuning uchun har bir uzoqni ko'zlovchi mamlakat o'z fuqarolarining bilimli bo'lishidan manfaatdor va shu yo'lda harakat qiladi. Fuqarolarning bilimli bo'lishiga esa, bilim olish qanday yo'lga qo'yilganligi, unga qanday sharoit-imkoniyatlar yaratilganligi ta'sir qiladi. Bunda ta'lim tizimining qandayligi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

O'zbekistonda har bir shaxsning bilim olish huquqini ta'minlash maqsadida mukammal ta'lim tizimi shakllantirildi va takomillashtirilmoqda.

Konstitutsiyaning 41-moddasiga asosan: "Har kim bilim olish huquqiga ega.

Bepul umumiy ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi.

Maktab ishlari davlat nazoratidadir".

Har kim bilim olish huquqiga ega ekanligi, mamlakatda yashovchi barcha aholi fuqaroligi, millati, irqi, dini, jinsi va boshqalardan qat'i nazar shu huquqdan foydalanishini bildiradi.

Konstitutsiyada belgilangan bilim olish huquqi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va Kadrlar tayyorlash milliy Dasturi orqali to'la ta'minlanadi, ro'yobga chiqadi.

Milliy dasturda ta'lim tizimi, uning tarkibiy qismlarining vazifalari, ta'limning uzluksizligi belgilab qo'yilgan.

Ta'limning har bir bosqichi uchun davlat ta'lim standartlari belgilangan. Shu asosda ta'lim muassasalari uchun yo'nalishlariga mos ravishda o'quv rejalari tuzilib, shular asosida bilim berish yo'lga qo'yilgan.

Mamlakatimizda keyingi vaqtlarda ta'limning barcha bosqichlarida yangi pedagogik texnologiyalar asosida bilim berishni tashkil qilishga alohida e'tibor berilmoqda.

2012-yil 17-fevralda Prezident Islom Karimovning tashabbusi bilan o'tkazilgan "Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti" mavzusidagi xalqaro konferensiyada yurtimizda ta'lim sohasida olib borilgan islohotlarga atroflicha to'xtalib o'tildi. Konferensiyada Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Osiyo taraqqiyot banki, Jahon banki, Islom taraqqiyot banki vakillari, dunyoning turli qit'alaridagi 40 dan ziyod mamlakatdan ishtirokchilar tashrif buyurdi. Prezident I.A. Karimov o'z ma'ruzasida ishtirokchilarni yurtimizda qabul qilingan dasturga muvofiq, amalga oshirilgan ishlar bilan tanishtirdi. "Mamlakatimizda 9+3 sxemasi bo'yicha 12 yillik umumiy majburiy bepul ta'lim tizimi joriy etildi. Yurtimizda amalga oshirilayotgan modelning prinsipial xususiyati shundaki, umumta'lim maktabidagi 9 yillik o'qishdan so'ng o'quvchilar keyingi 3 yil davomida ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda tahsil olib, ularning har biri umumta'lim fanlari bilan birga mehnat bozorida talab qilinadigan 2–3 ta mutaxassislik bo'yicha kasb-hunarlarini ham egallaydi.

O'zbekistonda 12 yillik ta'lim barcha uchun majburiy ekani qonunlarimizda belgilab qo'yilgan. Yana bir bor ta'kidlayman – bu biz uchun prinsipial masala hisoblanadi. Ayniqsa, olis qishloq joylarda, to'g'risini aytganda, hamma ham 12 yil o'qishni xohlamaydi. Bugungi kunda o'sib kelayotgan yangi avlodimiz 12 yillik majburiy ta'lim olish bilan birga, aniq mutaxassislik va kasb-hunarga ega bo'lishi kerak. Bu, ayniqsa, qizlarimiz uchun muhimdir. Chunki, yosh oilaning mustahkamligi, avvalo, qizlarning biror-bir mutaxassislikni egallab, hayotda o'zining mustaqil fikri va o'rniga ega bo'lishi bilan bevosita bog'liqdir. Shuning uchun ham barcha zarur fanlar bo'yicha umumiy bilim beradigan umumta'lim maktablarida 9 yil ta'lim olganidan keyin yoshlarimiz majburiy tarzda 2–3 ta zamonaviy mutaxassislik bo'yicha kasb-hunarlariga ega bo'lishiga biz alohida e'tibor qaratmoqdamiz"

Konstitutsiyada bepul ta'lim olish davlat tomonidan ta'minlanishi belgilangan. Mamlakatimizda boshlang'ich, umumiy o'rta ta'lim, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari ta'lim bepul bo'lib, barcha xarajatlar davlat hisobidan ta'minlanadi.

Oliy ma'lumot olishda (bakalavr va magistratura) bepul ta'lim bilan to'lov-kontrakt asosida ta'lim olish qo'shib olib boriladi. Ya'ni, oliy o'quv yurtlariga qabul qilinadigan talabalar belgilangan kvotalar bo'yicha davlat hisobidan ta'minlash asosida bepul ta'lim oladilar. Bularni kirish sinovlarida yuqori natijaga erishganlar tashkil etadi. Davlat budjeti doirasida aniqlangan miqdor uchun yetarli ball to'play olmagan talabgorlar orasidan yuqori ko'rsatkichlarga erishganlari o'z ixtiyori bilan to'lov-kontrakt asosida oliy o'quv yurtiga qabul qilinishi mumkin. To'lov miqdori davlat tomonidan belgilanadi. To'lovni talabalar shaxsan yoki ota-onalari jamg'armasidan to'lashi mumkin. Davlat tashkilotlari budjetdan tashqari mablag'lar hisobidan, nodavlat tashkilotlari esa, o'z jamg'armasidan o'z xodimlarining o'qishi uchun belgilangan to'lov summasini to'lashi mumkin.

Fuqarolarning bilim olish huquqini ro'yobga chiqarish uchun davlat xohlovchilarga kredit berishni yo'lga qo'ygan.

Shunday qilib, bilim olish huquqi bepul yoki to'lov-kontrakt asosida ta'lim olish bilan amalga oshadi.

Maktab ishlari davlat nazoratida, degan konstitutsiyaviy qoida ta'lim muassasalarining mulkchilik shaklidan qat'i nazar (ular davlat muassasasi bo'ladimi, xususiymi, chet davlatlarga qaraydimi), davlat tomonidan nazorat qilinishini bildiradi. Davlat ta'lim muassasalari to'laligicha davlat tomonidan boshqarilib, nazorat qilinsa, nodavlat ta'lim muassasalari o'quv dasturlari va rejalarining talab darajasida bo'lishi, bilim berish saviyasining yuqori bo'lishi nazorat qilinadi. Attestatsiya (sinovlardan o'tgan) natijalariga ko'ra, nodavlat ta'lim muassasalari Akkreditatsiya qilinadi va litsenziya beriladi. Litsenziyaga ega o'quv muassasalari davlat tomonidan tasdiqlangan va yuridik kuchga ega bitiruv haqidagi hujjatlar berish huquqiga ega.

8-§. Ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi

Konstitutsiyaning 42-moddasi ikki banddan iborat bo'lib, birinchi bandda "Har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi" – deb ko'rsatilgan bo'lsa, ikkinchi bandda "Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g'amxo'rlik qiladi" – deb mustahkamlangan.

Shu moddaning ikkinchi bandida belgilanganidek, jamiyatning madaniy, ilmiy va texnik rivojlanishiga g'amxo'rlik qilishni davlat o'z zimmasiga olar ekan, bu vazifa fuqarolarga ilm-texnika, madaniy sohada erkinlik bermasdan ta'minlanishi mumkin emas.

Jamiyatning rivojlanishi uning har bir a'zosi o'z imkoniyatlari-dan qanchalik to'la va keng foydalanishiga bog'liq. Ijod natijasida-gina fan-texnika yutuqlariga ega bo'lish mumkin. Turli sohalarda tegishli qobiliyatga ega shaxslarga o'z qobiliyatini to'la namoyon qilish imkoniyati yaratilib berilgandagina, ijobiy natijaga erishish mumkin.

Bu imkoniyat esa, shu sohadagi huquqlarning kafolatlanishidir.

Ilmiy-texnikaviy ijod erkinligi orqali mamlakatimizda ahami-yatli kashfiyotlar, ixtirolar, xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlik qilish, mamlakatni jahonga ko'rsatish imkoniyati vujudga keladi.

Fuqarolar madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi orqali madaniyat, san'at namunalaridan foydalanib, ma'naviy ozuqa olish bilan o'z ehtiyojlarini qondirmoqda. Shu bilan birga, madaniyat, san'at sohasidagi yutuqlar jahonga namoyon qilinmoqda.

Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishi-ga g'amxo'rlik qilar ekan, bu sohada ijodkorlar, mualliflar, ixtiro-chi, kashfiyotchilarning huquqlarini samarali himoyalash tizimini yaratgan.

Mualliflar, ixtirochilar, kashfiyotchilar huquqi davlat tomo-nidan himoya qilinishi orqali ularning natijasidan avvalo muallif, kashfiyotchi, ixtirochilar manfaatdor bo'lsa, ularning mehnati natijalari jamiyatning rivojlanishiga to'g'ridan-to'g'ri ijobiy ta'sir qilganligi sababli bundan davlat ham manfaatdordir.

Ijodkorlar, mualliflar, ixtirochilar, kashfiyotchilar huquqlari himoya qilinishi bilan, birga ular davlat tomonidan turli rag'batlantirishlarga ham ega bo'ladi. Bu ham ijod erkinligi kafolatidir.

O'zbekistonda iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar Konstitutsiyada alohida tur huquqlar sifatida ko'rsatilgan va fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari tizimining ajralmas qismidir. Bu huquq va erkinliklardan foydalanish orqali fuqarolar o'zlarining turmush sharoitini farovonligini ta'minlaydi. Davlatning iqtisodiy qudrati qanchalik kuchli bo'lsa, iqtisodiy huquqlardan foydalanish imkoniyati ham shuncha kengayib boradi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

- 1. Iqtisodiy va ijtimoiy huquq nima uchun zarur?*
- 2. Mulkdor bo'lish huquqi nima va u O'zbekistonda nima sababdan o'rnatildi?*
- 3. Fuqarolarning bankdagi omonatlari qanday saqlanadi?*
- 4. Mehnat qilish huquqi va uning erkinligi qanday ta'minlanadi?*
- 5. Dam olish huquqi qanday ta'minlanadi, dam olish turlari qanday?*
- 6. Ijtimoiy ta'minot olish huquqidan kimlar foydalanadi?*
- 7. Malakali tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi deganda nima tushuniladi?*
- 8. Bilim olish huquqi qanday ta'minlanadi?*
- 9. Siz o'zingiz shu huquqdan qanday foydalanmoqdasiz?*
- 10. Ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi nima uchun kerak?*
- 11. Iqtisodiy va ijtimoiy huquqlardan yanada kengroq foydalanishga nima ta'sir qiladi?*

XII bob. Huquq va erkinliklarning kafolatlari

1-§. Huquq va erkinliklar kafolatlari tizimi

Huquq va erkinliklar masalasida, eng muhimi, Konstitutsiyada belgilangan huquq va erkinliklarni kafolatlash, ya'ni amalga oshishini ta'minlashdir. Buning uchun mukammal tizim yaratilishi kerak. Huquq va erkinliklarning kafolatlari Konstitutsiyada belgilangan huquq va erkinliklarni ta'minlashni nazarda tutuvchi huquq normalari va maxsus mexanizmdan iborat bo'ladi. Huquqiy normalar mavjud bo'lsa-da, ularning amalga oshishini ta'minlovchi mexanizm bo'lmasa, huquq va erkinliklar qog'ozda qolib ketaveradi.

Huquq va erkinliklarni ta'minlash masalasi jamiyatni rivojlantirishdagi ustuvor vazifa deb qaralishi, inson huquqlari va erkinliklarini so'zda yoki qog'ozda emas, amaliy hayotda joriy qilish zarurligi haqidagi Prezidentimiz fikrlari¹ huquq va erkinliklarni ta'minlash muhim masala ekanligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi inson huquqlarini xalqaro normalarga mos ravishda belgilar ekan, uni kafolatlashga alohida e'tibor bergan va uni doimo takomillashtirib bormoqda.

Konstitutsiyaning o'zida "Inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlari" uchun alohida (X-bob) ajratilganligining o'zi kafolatga e'tiborning kuchli ekanligini ko'rsatadi. Hamma mamlakatlar Konstitutsiyasida ham kafolatlar uchun maxsus bob ajratilmagan. Konstitutsiyaning ko'plab moddalarida huquq va erkinliklar shunchaki belgilab qolinmasdan, ular kafolatlanishi maxsus ko'rsatilgan. Masalan, Konstitutsiyaning 42-moddasida qayd qilinishicha, davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g'amxo'rlik qiladi. Ayrim moddalarda tegishli huquq va erkinliklarni amalga oshirish tartibi qonun bilan belgilanishi ko'rsatilgan. Masalan, 35-moddada arizalar, takliflar va shikoyatlar qonunda belgilangan tartibda va muddatlarda ko'rib chiqilishi shart, – deb belgilangan.

¹ Qarang: Karimov I.A. O'zbekistonda demokratik o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo'nalishlari. – T.: O'zbekiston, 2002. – 21-bet.

Inson huquq va erkinliklari kafolatlari quyidagilardan iborat:

Huquq va erkinliklarning huquqiy kafolati. Bu – huquq va erkinliklarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlanishi hamda ularni ta'minlashga, amalga oshirishga qaratilgan boshqa huquqiy hujjatlarning mavjudligi hisoblanadi;

Huquq va erkinliklarning siyosiy kafolati. Bu – huquq va erkinliklarning davlat tomonidan ta'minlanishi. Huquq va erkinliklarni ta'minlashga qaratilgan tegishli maxsus vakolatli davlat tuzilmalarining tuzilishi va faoliyat ko'rsatishi;

Huquq va erkinliklarning iqtisodiy kafolati. Bu – huquq va erkinliklarni iqtisodiy tomondan ta'minlash, ularning amalga oshishi uchun zarur moddiy-moliyaviy manbalarni vujudga keltirish.

Agar davlatda yetarli iqtisodiy, moddiy, moliyaviy manbalar, imkoniyatlar bo'lmasa, huquqlarni amalga oshirish uchun sharoit bo'lmaydi. Davlat qanchalik iqtisodiy tomondan kuchli bo'lsa, huquq va erkinliklardan foydalanish imkoniyati ham shuncha kuchayib boradi.

Bilim olish, ta'minot olish, tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi davlatning iqtisodiga bevosita bog'liqdir.

Bulardan tashqari, huquq va erkinliklarning kafolatlanishida jamoatchilik nazorati ham alohida o'rin tutib, bunda nodavlat tashkilotlar ham ishtirok etadi.

Demak, huquq va erkinliklarning kafolatlari deganda, ularni ta'minlash, amalga oshishi uchun yetarli asoslar va zarur mexanizm mavjudligi tushuniladi.

Huquq va erkinliklarning kafolatlari tizimi huquqiy, siyosiy, iqtisodiy asoslardan va ularning amalga oshishini ta'minlay oladigan mexanizmdan iborat bo'ladi.

2-§. Inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashda milliy huquq tizimining o'рни

Inson huquqlari masalasi davlatning faqat ichki masalasi bo'lmasdan, xalqaro ahamiyatga egadir. Inson huquqlarini ta'minlashda xalqaro tashkilotlar, ular tomonidan qabul qilingan hujjatlar alohida rol o'ynaydi.

Lekin, har bir shaxs, inson asosan biror-bir mamlakat hududida yashaydi va ko'pincha ma'lum mamlakatning fuqarosi hisoblanadi. Shuning uchun alohida shaxslar, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlashda davlat markaziy o'rinda turadi.

Davlat buning uchun, eng avvalo, insonlarning huquqini ta'minlovchi huquq tizimini yaratadi. Ya'ni, inson huquqlarini ta'minlovchi huquq tizimi milliy huquq tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Mamlakatimizda inson huquqlarini ta'minlovchi milliy huquq tizimida O'zbekiston Konstitutsiyasi alohida o'rin tutadi.

Konstitutsiyada inson va fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklari mustahkamlanadi, ularni ta'minlash yo'llari belgilanadi. Konstitutsiya insonlarga tegishli barcha huquqlarni qayd qila olmaydi, faqat inson uchun eng zarur hayotiy huquq va erkinliklarni mustahkamlab qo'yadi. Konstitutsiyamiz ishlab chiqilayotgan vaqtda inson huquqlari bo'yicha xalqaro ahamiyatga ega eng asosiy hujjatlar: "Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasi", "Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risida"gi Xalqaro Pakt, "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida"gi Xalqaro Pakt va unga qo'shimcha (fakultativ) Protokollarning qoidalaridan keng foydalanildi. Bundan tashqari, inson huquqlariga taalluqli xalqaro hujjatlar: "Xotin-qizlarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risida"gi Konvensiya, "Bola huquqlari to'g'risida"gi Konvensiya va boshqa hujjatlarga qo'shilish bilan mamlakatimiz shu hujjatlar ko'rsatmalarini bajarish va hujjat qoidalarini milliy qonunchiligimizga singdirish majburiyatini oldi.

Agar xalqaro hujjatlardagi qoidalar mamlakatlarning bajarishi uchun ko'rsatma bo'lsa, har bir mamlakat, jumladan, O'zbekiston milliy qonunchiligida ana shu ko'rsatmalarni amalga oshirish choralari ham belgilanadi va shu bilan inson huquqlarini ta'minlash real voqelikka aylanadi.

Inson huquqlari, ularning asosiylari Konstitutsiyamizda ko'rsatilgan bo'lib, ularni ta'minlash yo'llari haqida konstitutsiyada ko'rsatmalar bo'lsa, shu huquqlarni yanada kengroq ta'minlash imkoniyati Konstitutsiya asosida qabul qilingan boshqa qonunlarda belgilangan.

Mamlakatimizning inson huquqlarini ta'minlovchi qonunlari qatorida "Fuqarolik to'g'risida"gi, "Saylov to'g'risida"gi barcha qonunlar, Mehnat kodeksi, "Ta'lim to'g'risida"gi, "Ijtimoiy ta'minot to'g'risida"gi va ko'plab boshqa qonunlarni ko'rsatish mumkin.

Ular Konstitutsiyada qayd qilingan inson va fuqarolarning huquqlarini ta'minlash mexanizmlarini ham yaratgan.

Bulardan tashqari, ko'plab normativ-huquqiy hujjatlar, idoraviy hujjatlar inson huquqlarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi va milliy huquq tizimini boyitadi.

Mamlakatimizda qabul qilinayotgan har qanday normativ-huquqiy hujjatlar inson huquqlari, manfaatlari ustuvorligi prinsipi ni ta'minlashni nazarda tutadi.

3-§. Huquq va erkinliklarning davlat tomonidan ta'minlanishi

Davlatning asosiy vazifasi huquq va erkinliklarni belgilab qo'yish bilan cheklanmaydi. Bu masalada muhimi, huquq va erkinliklarni davlat tomonidan ta'minlashdir. Bu borada davlat o'z zimmasiga katta mas'uliyat oladi.

Davlatga baho berishda mamlakat qonunlarida huquq va erkinliklarning belgilab qo'yilishi holatidan tashqari, ularning amalga oshishi uchun qanday imkoniyatlar yaratib berganligi e'tiborga olinadi.

Ayrim huquq va erkinlarni belgilash davlatning ixtiyori bo'lsa, ayrim huquqlarni ta'minlash uning to'g'ridan-to'g'ri majburiyati hisoblanadi. Bunga misol qilib yashash huquqi, daxlsizlik erkinligiva boshqalarni keltirib o'tish mumkin.

Davlatning fuqarolarning huquq va erkinlarini ta'minlash vazifasi (majburiyati) Konstitutsiyada belgilangan bo'lib, 43-moddada "Davlat fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta'minlaydi", deb qayd qilingan. Bu borada davlat tegishli va yetarli vakolatlarga ega.

Davlat tomonidan huquq va erkinliklarni ta'minlovchi qonunchilikning yaratilishini, huquq va erkinliklarni ta'minlovchi organlar tizimining o'rnatilishi huquq va erkinliklarni ta'minlashga qaratilgan faoliyatdir. Barcha hokimiyat tarmoqlaridagi davlat or-

ganlarida fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash vazifasi va vakolati mavjud.

Fuqarolarning huquq va erkinliklarini davlat tomonidan ta'minlashni amalga oshirish tizimida O'zbekiston Prezidenti alohida rol o'ynaydi. Chunki, u fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga rioya etilishining kafili ekanligi Konstitutsiyaning 93-moddasi 1-bandida belgilangan. Bu bilan Prezidentga juda katta mas'uliyat yuklangan. Fuqarolarning huquq va erkinliklari davlat tomonidan ta'minlanishini ko'plab huquqni muhofaza qiluvchi organlar amalga oshiradi. Bular Adliya vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Prokuratura va boshqalardir. Bu organlar fuqarolar huquqlarini ta'minlashda maxsus tuzilmalari faoliyatiga tayanadi. Adliya vazirligining "Inson huquqlarini himoya qilish", "Tadbirkorlarning huquqlarini himoya qilish" va boshqa boshqarmalari bevosita inson huquqlarini ta'minlash vazifasini bajaradi.

Bulardan tashqari, turli hokimiyat tarmoqlarida huquq va erkinliklarni ta'minlovchi maxsus organlar mavjud, masalan, "Oliy Majlisning inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman)", hukumat tizimidagi "Inson huquqlarini himoya qilish Milliy markazi". Bulardan xulosa chiqarish mumkinki, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish mas'uliyati davlatga tegishli bo'lib, u bu ishga barcha davlat organlarini, milliy institutlarni jalb qilish bilan birga, nodavlat tashkilotlarning ham faoliyatidan foydalanadi. Bu borada, ya'ni inson huquqlarini ta'minlashda davlat va nodavlat tashkilotlari o'zaro hamkorlik qiladi.

4-§. Huquq va erkinliklarni sud orqali himoya qilish. Sudga shikoyat qilish huquqi

Huquqiy davlatda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlashning eng asosiy va samarali vositasi huquq va erkinliklarning sud tomonidan ta'minlanishidir.

Aslida sud tomonidan huquq va erkinliklarning ta'minlanishi ham huquq va erkinliklar davlat tomonidan ta'minlanishining bir ko'rinishidir. Lekin, sudning boshqa hokimiyatlardan mustaqilligi, faqat qonunga bo'ysunishi o'rnatilganligi himoyaning samarali

bo'lishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, sud fuqarolarning huquq va erkinliklarini hatto davlatdan, uning organlaridan ham himoya qiladi. Shuning uchun, fuqarolarning huquqlari sud tomonidan himoya qilinishi, sudga shikoyat qilish huquqi kafolatning alohida, ta'sirchan shakli sifatida Konstitutsiyada maxsus moddada mustahkamlangan.

44-moddada "Har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi", – deb belgilangan. Bu moddaning mazmuni shuni ko'rsatadiki, fuqarolar o'zlarining har qanday huquq va erkinliklarini himoya qilish uchun sudga shikoyat qilish huquqiga ega. Bunday huquq fuqarolarning huquqlari davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari tomonidan g'ayriqonuniy xatti-harakat oqibatida buzilgan taqdirda amalga oshiriladi.

Sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi. Kafolatlar "Sudlar to'g'risida"gi, "Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to'g'risida"gi qonunlarda ko'zda tutilgan.

Sud hokimiyati organlarining asosiy vazifasi sobiq tuzumdagi singari jazolash bo'lmasdan, qonunlarga asosan fuqarolar huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini har qanday tajovuzlardan himoya qilish hisoblanadi.

Sudlarga shikoyat qilish tartibini belgilovchi qonun esa, har qanday hollarda sudga buzilgan huquqlarini tiklashni, tegishli organ, mansabdor shaxs, jamoat birlashmalarining noqonuniy hujjatlarini bekor qilishni so'rab murojaat qilish mumkinligini belgilagan.

Fuqarolar o'z huquq va erkinliklari oshkora buzilganda (agar fuqaro shunday xulosaga kelgan taqdirda), huquq va erkinliklari amalga oshishiga to'sqinlik qiluvchi holatlar mavjud bo'lsa, zimmasiga qonunlarda ko'zda tutilmagan vazifalar yuklansa, sudga murojaat etishga haqlidir.

Qonunda shikoyatni qaysi sudga berish tartibi, sudga murojaat qilish muddatlari, murojaatni ko'rib, hal qilish tartibi va muddatlari belgilab qo'yilgan.

Sud shikoyatni ko'rib chiqib, u asosli bo'lsa, shikoyatni qondirish, qisman qondirish haqida, shikoyat asossiz bo'lsa, uning asossizligini isbotlab, qaror qabul qiladi.

Shikoyat qondirilganda sud shikoyatga sabab bo'lgan xatti-harakatni, qarorni to'xtatish, bekor qilish haqida qaror chiqaradi. Sudning chiqargan qarorini bajarish barcha organlar va mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari uchun majburiydir. Sud o'z qarorida shikoyatni qondirish bilan birga, fuqarolarga yetkazilgan moddiy va ma'naviy zararlarni qoplash choralarini ko'radi.

Fuqaro bergan shikoyati yuzasidan sudning chiqargan qarori-dan norozi bo'lsa, yuqori sudga belgilangan tartibda shikoyat bilan murojaat qilish huquqiga ega. Bu shikoyat endi shikoyatni ko'rgan sud xatti-harakati va qarori ustidan ham norozilikdan iborat bo'ladi.

Fuqarolarning sudga murojaat qilish huquqi to'la ta'minlangandagina huquq va erkinliklarning kafolati to'la bo'lishi mumkin. Shuning uchun sud-huquq sohasida olib borilayotgan islohotlar bu masalani yanada takomillashtirish choralarini belgilamoqda va shunga erishilmoqda.

Bu haqda Prezident shunday ta'kidlaydi: "Fuqarolarning sud orqali himoyalaniş kafolatlari jiddiy tarzda kuchaytirildi, ushbu kafolatdan foydalanish imkoniyatlarini yanada kuchaytirishni ta'minlash bo'yicha katta ko'lamdagi chora-tadbirlar amalga oshirildi"¹.

5-§. Voyaga yetmaganlar, mehnatga layoqatsizlar va yolg'iz keksalarning huquqlarini himoya qilish

Har qanday mamlakatlar singari bizning mamlakatimizda ham qo'shimcha himoyaga muhtoj, huquqlarini alohida va yanada kuchli himoya qilish zarur bo'lgan aholi qatlamlari yashaydi.

Aholining himoyaga muhtoj qatlamini alohida muhofaza qilish davlat siyosatining bosh yo'nalishlaridan hisoblanadi. Chunki, O'zbekistonning davlat qurilishi va iqtisodiyotini isloh qilish dasturi-

¹ Karimov I.A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2010. – 17-bet.

ning besh tamoyilidan biri – kuchli ijtimoiy himoya hisoblanadi¹.

Ana shu tamoyil Konstitutsiyada ham o'z ifodasini topgan bo'lib, u 45-moddada himoyaga muhtoj fuqarolarining huquqlari davlat himoyasida ekanligini qonuniy mustahkamlagan. 45-moddaga ko'ra, "Voyaga yetmaganlar, mehnatga layoqatsizlar va yolg'iz keksalarning huquqlari davlat himoyasidadir".

Bu moddaning mazmuni shundan iboratki, voyaga yetmaganlar, mehnatga layoqatsizlar (turli toifadagi nogironlar) va yolg'iz keksalar barcha huquq va erkinliklardan foydalanishidan tashqari, qo'shimcha ravishda ularning huquqlari davlatning alohida himoyasidadir. Bu esa, ularning huquqlarini ta'minlovchi, himoya qiluvchi qo'shimcha chora-tadbirlar mavjudligida ko'rinadi. Mazkur toifadagilarning huquqlarini ta'minlashga, himoya qilishga qaratilgan qonunlar mavjudligida ko'rinadi. Masalan, "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi Qonun va boshqa huquqiy hujjatlar mavjud.

Mamlakatimizda yoshlarga oid siyosat davlat faoliyatining ustuvor yo'nalishi ekanligi yuqorida tilga olingan qonunda mustahkamlangan bo'lib, uning maqsadi yoshlarning ijtimoiy shakllanishi va himoyalaniishini ta'minlash, ularning ijodiy iqtidorlaridan foydalanish va yoshlar uchun hamma shart-sharoitlarni yaratishdan iborat².

Voyaga yetmaganlar yo'ldan adashib, noqonuniy harakat, jinoyat sodir etgan paytlarda ham ularga nisbatan jazo tayinlashda o'zgacha tartiblarning belgilanganligi ularning huquqini alohida himoya qilish natijasidir.

O'zbekiston olib borayotgan siyosat har bir kishini, jumladan, mehnatga layoqatsizlar, yolg'iz keksalarning ham to'laqonli hayot kechirishini, iqtisodiy va siyosiy turmushda faol ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan. Bunday shaxslarning tibbiy xizmatdan foydalanish, mehnat qilish, bilim olish, dam olish huquqlari alohida imtiyozlar belgilanishi bilan yanada kuchli himoya qilinadi.

1 Qarang: Karimov I.A. O'zbekiston – bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li. – T.: O'zbekiston, 1993. – 42–43-betlar.

2 Qarang: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga sharh. – T.: O'zbekiston, 1995. – 127-bet.

Davlatimiz boshlig'i o'z farmonlari bilan muntazam ravishda bunday toifadagi kishilarga imtiyoz beruvchi, huquqlarini himoya qiluvchi tadbirlarni belgilab kelmoqda.

O'tgan har bir yilni ma'lum nomlar bilan belgilashda ham eng avvalo shunday kishilarning huquqlarini himoya qilishga e'tibor beriladi. Jumladan, "Homiylar va shifokorlar yili" deb nomlangan 2006-yilda ham shu munosabat bilan belgilangan tadbirlarda voyaga yetmaganlar, nogironlar, yolg'iz kishilarga imtiyozlarni kengaytirish orqali ularning huquqlarini himoyalashni kuchaytirish ko'zda tutildi.

Konstitutsiyaning 45-moddasi nafaqat voyaga yetmaganlar, nogironlar, yolgiz keksalarning huquqini himoyalashni, balki uning g'oyasi va maqsadi aholining barcha nochor qatlamlarini, keksalar, nogironlar, yetim-yesirlar, ko'p bolali oilalar, o'quvchi yoshlarning davlat tomonidan muhofazaga bo'lgan huquqlarini ta'minlashni ham nazarda tutadi.

6-§. Xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligi

Konstitutsiyaning 18-moddasi fuqarolarning jinsidan qat'i nazar qonun oldida tengligini o'rnatgan bo'lsa, Konstitutsiyaning 46-moddasi "Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidir", – deb, umuman ularning barcha sohada, munosabatda tengligini kafolatlaydi.

Xotin-qizlar va erkaklarning teng huquqliligini amalda ta'minlash maqsadida ko'plab huquqiy hujjatlar qabul qilingan va tadbirlar belgilangan.

Bular bir tomondan ayollarga bilim olish, kasb egallash, mehnat qilish, mehnatiga haq to'lashda, mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotida faol ishtirok etishlari uchun erkaklar bilan teng imkoniyatlar yaratilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ayollarning oiladagi o'rni, jismoniy imkoniyatlari hisobga olinib, ularning mehnat qilishi, sog'lig'ini saqlashi uchun qulay sharoitlar va imtiyozlar belgilanishida ko'rinadi.

Ikki narsa, bir tomondan, teng imkoniyatlar, ikkinchi tomondan, ayollarga qo'shimcha sharoit va imtiyozlar yaratilishi bilan ayollarning teng huquqliligi ta'minlanmoqda.

Ayollarga bilim olish, mehnat qilish, siyosiy hayotda ishtirok etish huquqi, imkoniyati berilib, bu huquqlarning amalga oshishi uchun qo'shimcha imtiyozlar berilmasa, bunday teng huquqlilik ayollarga foyda keltirishdan ko'ra, ularni qiynab qo'yadi. Sababi, ayollarning oiladagi vazifasi juda katta va jismoniy qobiliyati ham erkaklarniki singari emas. Agar ayollar oila ishlariga yetarlicha vaqt ajrata olmasa, ularning eng muhim vazifasi – bola tarbiyasi zarar ko'radi. Bu jamiyat uchun ham zararlidir. Shuning uchun imtiyozlar ayollarning oiladagi o'rniga har tomonlama qulaylik yaratishni ko'zlaydi.

Ayollarning oiladagi yumushlarini yengillashtirishga qaratilgan tadbirlar natijasida turli tarmoqlarda mehnat qiluvchi ayollarning salmog'i ortib bormoqda. Ayniqsa, ijtimoiy sohada, ta'lim, sog'liqni saqlash sohalarida ular yetakchi hisoblanadi.

Davlatimiz ayollarning davlatni boshqarish ishlarida ko'proq ishtirokini ta'minlash, rahbarlik lavozimlariga jalb qilish uchun ham tegishli imtiyozlar yaratmoqda. Saylov qonunchiligiga o'zgartirish kiritilib, siyosiy partiyalardan ko'rsatilayotgan nomzodlarning kamida 30 foizi ayollardan bo'lishining belgilanishi munosabati bilan vakillik organlari tarkibining ma'lum qismini ayol deputatlar tashkil etdi. Qonunchilik palatasi Spikeri, Senat raisi o'rinbosari ayol kishi ekanligi, qo'mitalarning raislari orasida, hukumat tarkibida ayollarning mavjudligi ayollar bilan erkaklar teng huquqliligining kafolati natijasidir.

Huquq va erkinliklar qonunlarda mustahkamlab qo'yilib, ularning amalga oshishi, ta'minlanishi uchun qo'shimcha chora ko'rilmasa, kafolatlar tizimi bo'lmasa, unda huquq va erkinliklar qog'ozda qolib ketaveradi. Davlatimiz fuqarolarning huquq va erkinliklarini Konstitutsiya va qonunlarda belgilash bilan ularning amalga oshishini ta'minlovchi kuchli kafolatlar tizimini ham yaratgan va uni takomillashtirish bo'yicha muntazam ish olib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi Maxsus qismi VII bobining "Fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi jinoyatlar" deb nomlanishi, ko'plab harakatlar uchun jinoiy javobgarlikning belgilanishi ham huquq va erkinliklar

davlatning alohida e'tiborida ekanligini ko'rsatadi va kafolatlarni kuchaytiradi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. *Huquq va erkinliklarning kafolatlari deganda nimani tushunasiz?*
2. *Huquq va erkinliklar kafolatlari tizimi nima?*
3. *Qanday kafolat turlari mavjud?*
4. *Huquq va erkinliklar davlat tomonidan qanday ta'minlanadi?*
5. *Huquq va erkinliklarni himoya qiluvchi, ta'minlovchi qanday tuzilmalar mavjud?*
6. *Huquq va erkinliklar sud tomonidan qanday himoya qilinadi?*
7. *Sudga shikoyat qilish huquqi nima va u qanday hollarda amalga oshiriladi?*
8. *Mamlakat aholisining himoyaga muhtoj qismining huquqi qanday himoya qilinadi?*
9. *Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqliligi qanday ta'minlanadi?*
10. *Fuqarolar huquq va erkinliklarining kafolatlari haqida Konstitutsiyada alohida bob mavjudligining ahamiyati qanday?*
11. *Huquq va erkinliklarni ta'minlashda nodavlat tashkilotlarning ishtiroki qanday?*

XIII bob. Fuqarolarning asosiy burchlari

1-§. Asosiy burchlar tushunchasi

Davlatda fuqarolarning huquqiy holati faqat ularning huquqlari mavjudligi bilan aniqlanmasdan, ularning aniq belgilangan burchlari mavjudligi bilan ham belgilanadi.

Burch ijtimoiy hayotda zarur kategoriyadir. Ayniqsa, fuqaro va davlat munosabatlarini to'g'ri tashkil etishda, manfaatlar mushtarakligini ta'minlashda burch zarur bo'lib, u davlatda ham, fuqarolarda ham bo'ladi. Mamlakatda jamiyat, fuqarolar, davlat manfaatidan kelib chiqib, burchlar o'rnatiladi. Bu yerda fuqarolarning burchi, aniqrog'i, asosiy burchi to'g'risida fikr yuritamiz.

Mamlakat qonunlarida fuqarolarning burchlari o'rnatilib, ular fuqarolarning huquqlari buzilmasligi, davlat manfaatlariga ziyon yetmasligi nuqtayi nazaridan belgilanadi.

Burch asosan qoidalardan kelib chiqadi, u doimiy yoki muddatli bo'ladi; davlat tomonidan belgilanadi va bajarilishi talab etiladi. Burch ixtiyoriy bajarishga xavola qilinadi, ixtiyoriy bajarilmaganda jinoiy, ma'muriy jazolar qo'llaniladi.

Burchni bajarish barcha uchun majburiy, ayrim burchlar esa, alohida fuqarolarga taalluqlidir. Masalan, harbiy xizmatni o'tash burchi hammaga ham taalluqli emas. Xuddi shuningdek, qonunda belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni hech qanday daromadga ega bo'lmaganlar to'lamaydi.

Fuqarolarga yashash, mehnat qilish, bilim olish va boshqa faoliyatlari bo'yicha ko'plab burchlar belgilangan.

Konstitutsiyada esa, jamiyat va davlat hayoti uchun umumiy va eng zarur, qilinishi majburiy yoki qilish mumkin bo'lmagan xatti-harakatlar burch sifatida belgilangan. Shuning uchun ular mazmuni, amal qilish doirasi, ahamiyati nuqtayi nazaridan asosiy burchlar deb ataladi. Fuqarolarning "konstitutsiyaviy burchi" yoki "asosiy burchi" bir ma'noda ishlatiladi va tushuniladi. Asosiy burchlarning bajarilishidan jamiyat a'zolari, davlat birdek manfaatdordir. Yana burchlar ixtiyoriy to'la bajarilishi jamiyat rivojlani-shiga ijobiy ta'sir qiladi.